

מה אומר ומה אדבר?

- דין דיבור בבית הכנסת ובבית המדרש -

שאלה: האם מותר לדבר בבית הכנסת ובבית המדרש (שלא בשעת התפילה) שיחת חולין לצורך כלשהו?

תשובה בקיצור: מעיקר הדין מותר לדבר בבית הכנסת ובבית המדרש כל דיבור שיש בו צורך, ואסור לדבר בהם שיחה בטלה שאין בה צורך ותועלת (כגון סיפור מקרים שקרו לו), וכן אסור לחשב בהם חשבונותיו. ממידת חסידות, ראוי שלא לדבר בהם בדברי חול כלל.

פירוט התשובה:

למדנו בגמרא (מגילה כח, א):

תנו רבנן: בתי כנסיות [ובתי מדרשות]¹ - אין נוהגין בהן קלות ראש, אין אוכלין בהן ואין שותין בהן ואין ניאותין בהם ואין מטיילין בהם ואין נכנסין בהן בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים ואין מספידין בהן הספד של יחיד, אבל קורין בהן ושונים בהן ומספידין בהן הספד של רבים.

ופירש רש"י (וכן גרסו תוספות):

אין אוכלין בהן כו' ולא גרסינן ואין אוכלין בהן, דכולהו פירושא דקלות ראש הן. לשיטת רש"י והתוספות, איסור קלות הראש מתייחס לאכילה, שתייה, התנאות, טיול, כניסה מפני מזג האוויר והספד.

אבל הרמב"ם (תפילה י"א, ו) פירש "קלות ראש" באופן אחר:

בתי כנסיות ובתי מדרשות - אין נוהגין בהן קלות ראש, כגון: שחוק והיתול ושיחה בטלה. ואין אוכלין בהן ואין שותין בהן ואין ניאותין בהן ואין מטיילין בהן ואין נכנסין בהן בחמה

1. כצ"ל, עיין ביאור הגר"א (אורח חיים קנא, סק"א).

מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים, וחכמים ותלמידיהם מותרין לאכול ולשתות בהן מדוחק.

הרי שהואיל משה באר את המונח "קלות ראש" כדבר בפ"ע, כגון: שחוק והיתול ושיחה בטלה.

שיחה בטלה

ביאור המונח "שיחה בטלה" נמצא בדברי הרמב"ם עצמו, בפירושו למס' אבות (א', ז):

ואני אומר שהדיבור יחלק, לפי חיוב התורה, לחמשה חלקים: א' - מצוה בו. ב' - נזהר ממנו. ג' - נמאס. ד' - אהוב. ה' - מותר...

החלק השלישי הוא הדיבור הנמאס, אשר אין בו תועלת לאדם בנפשו ולא עבירה ולא מרי, כרוב ספור ההמון במה שאירע,² ומה שהיה, ומה הם מנהגי מלך פלוני בהיכלו, ואיך היתה סיבת מות פלוני, או איך התעשר פלוני. ואלו, קוראים אותם החכמים שיחה בטלה, והחסידיים השתדלו בעצמם להניח זה החלק מן הדיבור. ונאמר על רב, תלמידו של ר' חייא, שלא שח שיחה בטלה מימיו...

החלק החמישי הוא המותר, והוא הדיבור במה שמיוחד לבני אדם מסחורתו ופרנסתו ומאכליו ומשתיו ולבושו ושאר מה שצריך לו, והוא מותר, אין אהבה בו ולא מיאוס, אבל אם ירצה ידבר בו מה שירצה ואם ירצה לא ידבר. ובזה החלק ישובח האדם כשימעט הדברים בו, והזהירו אנשי המוסר מהרבות בו דברים.

וכיוצא בזה כתב בהלכות דעות (ב', ד):

לעולם ירבה אדם בשתיקה, ולא ידבר אלא או בדבר חכמה או בדברים שצריך להם לחיי גופו. אמרו על רב, תלמיד רבינו הקדוש,³ שלא שח שיחה בטלה כל ימיו. וזו היא שיחת רוב כל אדם. ואפילו בצרכי הגוף לא ירבה אדם דברים.

הרי שלדעת הרמב"ם, השיחה הבטלה האסורה בבית הכנסת⁴ מצד קלות ראש הינה אך ורק דיבור בחלק השלישי מחלקי הדיבור, בדיבורים חסרי תועלת ממשית. העיסוק בדיבורים אלה מקל בכבוד ביהכ"נ כעיסוק בשחוק והיתול. אבל דיבורים שיש בהם צורך ותועלת כלשהם, אפילו לגוף האדם, מותר לדבר בהם בשבתו בבית ה', שאף שאינם דברי מצוה, מ"מ אין בהם קלות ראש.⁵

2. דהיינו: אירועים שקרו. ושם "מה שהיה" הוא תיאור מצבים שהיו בעבר.

3. יצוין שבפיה"מ המובא לעיל, ייחסו כתלמיד רבי חייא.

4. למען הקיצור, ננקוט במאמר רק את ביהכ"נ, אך ה"ה לביהמ"ד.

5. אמנם על פי זה למונח "שיחה בטלה" (בניגוד לפירוש הפמ"ג המובא להלן, שפירש שכולל כל שיחת חולין, אף הנצרכת) ישנן שתי קושיות: הראשונה - עיין ברמב"ם הל' סנהדרין (ג', ז): "ואסור להקל ראש או לשחק או לספר בשיחה בטלה בבית דין, אלא בדברי תורה וחכמה". מדברי הרמב"ם משמע שרק בדברי תורה וחכמה מותר לדבר בבי"ד, וגם דיבורי חול נצרכים נאסרו משום שיחה בטלה. ואם נפרש ש"שיחה בטלה" לא כוללת דיבורים נצרכים, יצא שמהרישא משמע שמותר לדבר בהם, ומהסיפא יצא שאסור, וקשיא רישא אסיפא.

גם ר' אברהם בן הרמב"ם ביאר כך את דברי אביו: "שיחה בטלה שאין בה תועלת".⁶ וכ"כ גם העולת יצחק (ס' נט) ושו"ע המידות (שער השמחה - הלכה, ס' ד סע' כה, ע"ש שבדברים רבים תאמנו את דבריו). ובמקרה שמצד המדבר אין צורך בדבריו, אולם מצד חברו יש צורך בכך, ייתכן שמותר לדבר במ, לפי שכבר אינם בגדר "קלות ראש", כיוון שמצד חברו יש בהם צורך.⁷ וכ"ש שיהיה מותר כשיש לחברו צורך נפשי⁸ לדבר בדברים אלו, שחסד הוא עושה עמו בהקשיבו לדבריו.

ושמא נתרץ שכוונתו להגדיר את ייעוד בית הדין, שנועד שידיברו בו דברי תורה וחכמה, ולא בשיחה בטלה, אולם תירוץ זה קשה קצת, ונלפק"ד שהקושיה קשה, אך הביאור למונח "שיחה בטלה" יוותר כפי שביאר רבנו בעצמו.

עוד קושיה ישנה, והיא ממ"ש הגמרא בסוגייתנו "אבל קורין בהן ושונין בהן", דאי מותר לדבר בביהכ"נ בכל דיבור נצרך, למה הוצרכה הגמרא ללמד שמותר גם ללמוד בהם תורה? ויכול המקשה לטעון שמדברי גמרא זו נלמד שכל דיבור שאינו של קודש נאסר בביהכ"נ. אולם ע"כ אין ללמוד כך, כיוון שא"א לומר שהגמרא באה ללמדנו שאע"פ שדיבורי חול אסורים, לימוד התורה מותר, דמהיכי תיתי שייאסר? הלא ודאי שאינו בכלל קלות ראש! (ועיין גם ב"ר ר"ס קנא ד"ה ומ"ש רבנו) ועל כרחך צ"ל שהגמרא הוצרכה לומר שמותר ללמוד בביהכ"נ משום שהיתה הו"א ממקום אחר לאסור את הלימוד, ולא משום קלות ראש (וצ"ע מה ההו"א). וא"כ, אפשר להותיר את הפירוש ל"שיחה בטלה" על כנו, ודיבורי חול מותרים בביהכ"נ, ואילו מסיבה כלשהי הוצרכה הגמרא לומר שגם קורים ושונים בביהכ"נ.

וייתכן שכוונת הגמרא להתיר את הלימוד בביהכ"נ לכתחילה אפי' במקום שיש לו ביהמ"ד, שלא תאמר שילמד דווקא בביהמ"ד (ועיין גם מגילה כט ע, א. אמנם עיין גם ברכות ח, א).

א"נ התיירה ללמוד בביהכ"נ בקביעות, והיתר זה לא שייך בדיבורי חול נצרכים, שהותרו לדבר בהם בעת הצורך, אולם לא בקביעות.

א"נ שמא י"ל שהגמרא בנויה כהקבלה: "אין נכנסין בהן בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים, ואין מספידין בהן הספד של יחיד, אבל [נכנסין בהן בחמה ובגשמים, ובאותה כניסה] וקורין בהן ושונים בהן (וכמ"ש בהמשך הגמרא, דשמעתא בעא צילותא), ומספידין בהן הספד של רבים". אך מהלשון מדוקדק שלא כתירוץ זה, שכתבה הגמרא "אבל קורין", ולא "אבל נכנסין לקרות", שמשמע שהקריאה עצמה נצרכה להיתר, ולא שהיא טעם להיתר הכניסה.

6. המספיק לעובדי ה' מהדורות ניסים דנה עמ' 108, צוין בהערות הוצ' פרנקל לרמב"ם.

7. ול"ק מדברי הרמ"א (או"ח שז, א), שעל מ"ש השו"ע: "ודבר דבר" - שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול... ואפילו בשיחת דברים בטלים אסור להרבות", כתב וז"ל: "ובנ"א שסיפור שמועות ודברי חדושים הוא עונג להם, מותר לספרם בשבת כמו בחול [דהוי עונג שבת, עיין סמ"ק סוס"י רפא], אבל מי שאינו מתענג, אסור לאמרם כדי שיתענג בהם חבירו", שלכאורה משמע שהיתר בדיבור מצד אדם אחד לא מתיר גם לחברו לדבר עמו באותו עניין. החילוק הוא, לפק"ד, ששם ההיתר הוא מצד התענוג שבדיבור, ואילו הדברים לכשעצמם נותרו ללא תכלית וצורך, ומכיוון שכן, למי שלא מתענג, לא הותר לדבר בהם. בנד"ד, ההיתר לחברו הוא מצד ששיחתו נצרכת לו, וא"כ שיחה זו כבר אינה בטלה, דיש בה תועלת (ועיין מ"ש בס"ד בהע' 18). וכ"ש שיש להיתר כשעושה בשיחה זו חסד עם חברו ועוזר לו במה שנצרך לו.

8. אולם יש לשים לב שאכן מדובר בצורך (ולא ברצון בעלמא לדבר על מה שאירע לו), ובפרט לאור מ"ש הרמב"ם שרוב שיחות האדם הינן שיחות בטלות.

פסיקת השולחן ערוך

יש ראשונים שכתבו לאסור כל דיבורי חול בביהכ"נ, כגון ספר המנהיג (הלכות שבת, עמ' קסה בהוצאת מוסד הרב קוק):

שלא לדבר הלכה אסור לדבר בביהכ"נ.

וכן רבנו יונה בספר היראה (בפיסקה הפותחת במילה "ובעודו"):

ובעודו בביהכ"נ אל יהיה לו דבר חול עם אדם.

אך לשון הטור ומרן בעל השולחן ערוך (אורה חיים קנ"א, א) נופל על לשון הרמב"ם:

בתי כנסיות ובתי מדרשות, אין נוהגין בהם קלות ראש, כגון: שחוק והיתול ושיחה בטלה.

והואיל והרמב"ם הגדיר בעצמו את כוונת לשונו, נלפק"ד שכן דעת מרן, ואוסר רק שיחה שאינה נצרכת. וכן משמע ממה שהשיחה הבטלה שאסר מרן ננקטה ביחד עם שחוק והיתול, שמשמע שגם השיחה שנאסרה הינה חסרת תוכן לחלוטין, כשחוק וכהיתול, בניגוד לשיחת חולין הנצרכת.

חשבונות

לא רק שיחה בטלה נאסרה בבית הכנסת, אלא אף חישוב חשבונותיו, כפי שממשיכה הגמרא:

אמר רבי אסי: בתי כנסיות שבבבל על תנאי הן עשוין, ואעפ"כ, אין נוהגין בהן קלות ראש. ומאי ניהו? חשבונות.⁹

ופסק זאת הרמב"ם (שם, ז):

ואין מחשבין בהן חשבונות, אלא אם כן היו חשבונות של מצוה, כגון: קופה של צדקה ופדיון שבוים וכיוצא בהן.¹⁰

וכן פסק השו"ע (שם).

9. ממה שכתוב "ניהו", ולא "ניהי", מדוקדק שקלות ראש היו בלשון זכר - אולם במאמר השתמשתי לגבי מונח זה בלשון נקבה, כפי המקובל כיום. ואמר לי חברי אריאל דוד שאין להתבסס על דקדוק שכזה, שכן בהעתקת כתב יד בנקל יכולה אות ו' להתקצר לכדי י'.

10. יש להעיר על כך שרב אשי ציין "קלות ראש" בסתם בהתכוון לחשבונות, בעוד שלא מצאנו לפני כן חשבונות אטורים משום קלות ראש. ובספר אגרת הברכה לרב אריה ברינגר שליט"א על מסכת מגילה (שאלה תקט) תירץ שהברייתא לעיל נקטה דברים שיש בהם הו"א להיתר, אך חשבונות פשיטא שאסור, ורבי אסי לימד שאפילו בחורבנו נותר האיסור בחשבונות.

11. אולי הרמב"ם נקט דוגמאות אלו ע"פ הגמ' בכתובות (ה, א), שלאחר שהתירה חשבונות של מצוה, כתבה אותן: "רב חסדא ורב המנונא דאמרי תרוייהו: חשבונות של מצוה מותר לחשבן בשבת. וא"ר אלעזר: פוסקין צדקה לעניים בשבת... ואמר רבי יעקב בר אידי אמר רבי יוחנן: מפקחין פיקוח נפש בשבת". ואפשר לומר שפדיון השבויים שהזכיר הרמב"ם הוא פירושו לפיקוח הנפש בגמרא (וכך פירש הקרית מלך שם).

לכאורה, החשבונות נכללים בגדר הדיבור הנצרך,¹² ואם הם נאסרו, שמא נאמר שכל הדיבור הנצרך נאסר!¹³

אולם אין לומר כן, לפי שלשון הרמב"ם "שיחה בטלה" מוכיחה שמבין חלקי הדיבור, נאסר בבית הכנסת רק החלק השלישי (הדיבור הנמאס, דברי הטרק), וא"כ החלק החמישי (הדיבור המותר, הנצרך לאדם) הותר בכללו, אלא שחלק ממנו – חישוב החשבונות – נאסר.¹⁴

וצריך ביאור מהי קלות הראש בחשבונות, ותהיה נפקא מינה לגבי דיבור בצרכי עסקיו ופרנסתו, האם הם בכלל איסור חשבונותיו או לא (ועיין בהערה).¹⁵

כתב הרב יצחק רצאבי שליט"א בספר עולת יצחק (ח"ב סי' נט):

נראה דלא מיירי בחשבון רגיל שמחשבים בנ"א דרך כלל, אלא דבר ארוך ומסועף שצריך זמן רב וישוב הדעת, מעין הנך דקופה של צדקה ופדיון שבויים.^{16 17}

לפי דבריו אפשר לבאר שיש קלות ראש בכבוד בית הכנסת בכך שקובעים עצמם בו לזמן רב ובישוב דעת כדי לחשב בו חשבונותיהם. ולפי זה עיסוק בעלמא בצרכי פרנסתו יהיה מותר. וכך כתב שם להתיר מעיקר הדין, אך כתב שטוב להחמיר אם אפשר, כי הגבול דק ועלולים להיכשל, ומה גם שיש אוסרים מעיקר הדין.

12. אף שאפשר לומר שאין החישוב נכלל בחלקי הדיבור, שכן אפשר לחשב (לפחות חשבונות יחיד) גם בדממה, מתוך עיון בכתבי החשבון.

13. ועיין גם בספר המנהיג הנ"ל, שלאחר שכתב לאסור כל דיבור חול בביהכ"נ, הביא את דברי הגמרא האוסרת לחשב בביהכ"נ חשבונות. שמא כוונתו ללמוד מאיסור החשבונות לכל דיבורי החול הנצרכים, אך לא מוכרח.

14. יש לשים לב לכך שהרמב"ם לא הזכיר את החשבונות כדוגמה לקלות ראש (לצד שחוק, היתול ושיחה בטלה), אלא כאיסור נפרד, בעוד שהגמרא הגדירה את החשבונות כ"קלות ראש". וצ"ע. והציע ידידי ינון חדאד הי"ו.

15. אף אם לא נאמר שחישוב החשבונות חמור מעיסוק בצרכי פרנסתו מכיוון שהוא ארוך ומתמשך ביותר, ייתכן שיש לחלק בין חישוב חשבונותיו, הכולל רק בחינת ועיון במידע קיים (בדיקת מצבו הכלכלי וסקירת הוצאותיו העתידיות), לבין טיפול בפועל בצרכי פרנסתו, שיהיה מותר, בדומה לטיפול בצרכי גופו.

ועיין במשנה שבועות (ד, ז) וברמב"ם (הל' שבועות ט, ט): "עמד בבית הכנסת ואמר: 'משביע אני כל מי שידע לי עדות שיבא ויעיד לי...'". שלכאורה יש ללמוד מכאן שטיפול בצרכי ממונו מותר, (לא כ"כ מסתבר לי שהמשנה והרמב"ם ינקטו מעשה אסור כדוגמה ללא שירמזו שיש בדבר בעיה, ועוד, שיכלו לנקוט דוגמה אחרת. ואם מצאנו כע"ז במקום אחר, על זה נאמר "אי תניא, תניא"). וכן במ"ש בשו"ת הריב"ש (סי' שפה, ה"ד בב"י או"ח סי' שו ד"ה כתב הריב"ש) אודות המנהג להכריז על קרקע העומדת למכירה, שכל מה שדן בו לאסור לא היה אלא מצד הל' שבת (דהוי דיבור חול וכעין פסיקת דין בשבת), ולא עלתה על לבו לאסרו מצד קדושת ביהכ"נ - אף כאן נאמר שטיפול בענייני ממונו אינו בכלל חישוב חשבונות. אולם ידידי ינון חדאד הי"ו דחה ראיות אלו, שאפשר לומר שטעם ההיתר שם הוא מכיוון שיש בהם משום עשיית דין צדק.

בכל מקרה נציע שאף אם יש קלות ראש בדיבור בעסקיו, שמא הינה רק בקביעת עצמו לדבר זה בביהכ"נ, אך לא בדיבור קל לפי דרכו.

16. הדוגמאות שנקט הרמב"ם לחשבונות של מצוה.

17. ועיין גם בשו"ע המידות הנ"ל בהערה 11 אותיות ה-ו. בכוונה זה גדול?

אמנם אפשר גם שעצם העיסוק בבית ה' בענייני ממונו היא הקלת ראש בקדושת בית הכנסת, ואם כן כל עיסוק בענייני ממונו שם יהיה אסור, אך ממה שנקטה הגמרא דווקא את חישוב החשובות משמע לפק"ד כמ"ש העולת יצחק.

דיבור בבית המדרש בענייני ממון ובכלל

בנוגע לחכמים ותלמידיהם היושבים בביתא דרבנן, נלפק"ד שייטכן שמתרים לדבר שם בענייני ממונם (לא בסקירת מצבם הכלכלי, אלא בטיפול בפועל ממש במה שנצרך להם בהם), דביתם הוא לכל צרכיהם (ומכ"ש לפרש"י בסוגיה, שלדבריו יוצא שהותר להם להתקשט בביהמ"ד, ולפקד"נ שדיבורים אלו לא יהיו חמורים יותר). ויש מקרים הדורשים מהם לדבר בקצור לצורך ענייניהם הממוניים, ואם יצטרכו לצאת כדי לדבר, יתבטלו מלימודם, ושם משום כך עדיף שידברו בביהמ"ד את הנצרך להם בקיצור, ויחזרו ללימודם (ומה גם שאינם קובעים עצמם לדבר זה, אלא דיבור עראי הוא), אך אין בידי מקור ברור להקל בכך. ושו"ר שכתב הרב בנימין יהושע זילבר שליט"א בביאורו על ספר היראה לרבנו יונה, "מקור היראה" (אות זו), להתיר לת"ח לדבר בדברים אלו מהאי טעמא, שלא יצטרך ללכת לביתו¹⁸ ויתבטל מד"ת (אך כתב שם שעדיין יש מידת חסידות שלא לדבר). אמנם אף אם מותר הדבר, הרי שלפעמים יש בכך משום פגיעה באווירת הלימוד בביהמ"ד, ומה גם שבחלק מהמקרים אפשר לדבר בעניינים אלה בזמן אחר. והוסיף ינון חדאד הי"ו שאף אם מותר, יש חשש שימשכו בדיבורם. ראה אנכי נותן לפניך היום כל זאת, ועשית כחכמתך.

בנוגע לדיבור תלמידי ישיבה בבית המדרש בנושאים אחרים, בשיחת חולין נצרכת ודאי שמותר, אך בשיחה בטלה שאינה נצרכת – בשו"ע המידות (שער השמחה – הלכה סי' ד סע' כה אות י) כתב לאסור לת"ח שיחה בטלה בביהמ"ד מכיוון שאיסורה הוא משום קלות ראש, וזו לא הותרה אף להם, ואף בשעת הדחק.

ואף שזוכים לשבת בבית ה' במשך שעות ארוכות, וקשה להימצא זמן ארוך בהתגברות שלא לדבר, ונושאים לשיחות שאינן נצרכות נמצאים למכביר, אם מתרגלים שהיכל בית המדרש מוקדש לקודש בלבד וההנהגה העצמית בו בהתאם, קל יותר, וזוכים לשמור על קדושתו, "אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך".

כמו כן, בשעת הלימוד עצמו יש איסור אחר, להפסיק באמצע הלימוד ולדבר דברי חולין (ויש פרטים לדין זה, מתי מותר ומתי אסור). הגמרא בע"ז (ג, ב) אומרת שעונש המפסיק בדברי תורה

18. ואף אם יצטרך רק לצאת מבית המדרש לשם כך, יש בכך מעט ביטול תורה. אך צריך לבחון האם באמת נחוי הדיבור דווקא בזמן זה, וכמה בדיק נצרך, דאל"כ, בעצם דיבורו מבטל מתורתו.

בכדי לדברי שיחה הינו שמאכילים אותו גחלי רתמים.¹⁹ וחוץ מזה, הדיבור גם מפריע ללומדים מסביב, ונגרם ביטול תורה של רבים.

ואף כי הנסיון קשה לפעמים, ולא קל לשים מחסום לרצון לדבר, לשתף, 'לפרוק' או אף לשמוע – ראה שמילה למילה מצטרפת לחשבון גדול, וסוף הנשמר שלא להיגרר בלימודו לדיבורים שירבה בלימוד רציף, ותחושתו ביחס ללימוד תהיה שונה ממי שמערב דברי חול באמצע תורת קודש.

מנגד, לפעמים דיבור יזום לפני הלימוד בחברותא יכול לפתוח את הלב ללימוד, אף אם אינו בדברים משמחים (עיין שבת ל, ב), כיוון שהוא יכול לפנות את המחשבה מדברים המטרידים את הדעת. ייתכן שדיבור כזה לצורך ריכוז בלימוד יהיה מותר אף אם הוא נסוב על מקרים שקרו לאחד מהם שכן אין בו קלות ראש. אמנם צריך אבחנה מתי אפשר כבר לעבור ללימוד עצמו, וכן בשעת הלימוד עצמו – מתי לדבר על דבר המטריד ומתי להתגבר, להסירו מהמחשבה ולהתרכז בלימוד.

הראשית חכמה

כתב בספר ראשית חכמה (שער הקדושה, פי"ד, אות לא, עמ' שסג בהוצ' מכון אור המוסר):

עוד צריך ליזהר שלא לשוח שיחה בטלה בבית הכנסת, וכן כתב רבינו יעקב (אורח חיים סימן קנא): 'בתי כנסיות ובתי מדרשות אין נוהגין בהם קלות ראש, כגון שחוק והיתול ושיחה בטלה'. ובזוהר (פרשת תרומה): 'מאן דאשתעי בבי כנישתא, ווי ליה דאחזי פירודא, ווי ליה דגרע מהימנותא, ווי ליה דלית ליה חולקא באלהא דישראל, דאחזי דהא לית אלהא, ולא אשתכח תמן, ולית ליה חולקא ביה, ולא דחיל מניה, ואנהיג קלנא בתקונא עילאה דלעילא', עד כאן לשונו.

ואף על פי שלכאורה מתוך הלשון נראה שאין כל חומרות אלו אמורים אלא בשעת תפלה, כמו שאמר בסמוך: 'זהא בשעתא דישראל מסדרי בבי כנישתא סדורא דשירין ותושבחן וסדורא דצלותא, כדין מתכנשי תלת משריין דמלאכי עילאי'. מכל מקום, כיון שבית הכנסת מקום קדוש הוא, מושב לשכינה שבכל עת, אסרו רבותינו ז"ל לחשוב בהם חשבונות אם לא יהיו חשבונות מצוה, בודאי שאין לשוח שיחת חולין²⁰ או שיחה בטלה האסורה²¹ אפילו מחוץ לבית הכנסת, כדכתיב (דברים ו, ח): 'ודברת במ' – ולא בדברים בטלים (יומא יט, ב. ח.ב.), מכאן השח שיחת חולין או שיחה בטלה עובר בעשה. הכלל העולה כי בכל מקום שיש בו קדושה צריך לנהוג בו מורא, כדכתיב (בראשית כח, יז): "מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלוהים".

19. גחלים אלו בוערות זמן רב, אולי רמז יש בזה, שהשיחה הבטלה, סגולה יש לה, להימשך ולמשוך את האדם.

20. ממה שנקטה יחד עם השיחה הבטלה, משמע לי שכוונתו לשיחה נצרכת שאינה ד"ת. ובסמוך כתב לאסור "שיחת חולין" בשבת, ובשו"ע (שז, א) נקט לגבי איסור זה בלשון "שיחת דברים בטלים".

21. נלפק"ד שמילה זו חוזרת על שתי השיחות: שיחת החולין או השיחה הבטלה, עיין להלן: "השח שיחת חולין או שיחה בטלה עובר בעשה".

הנה בתחילה הזהיר על שיחה בטלה, ולאחר שסייג דברי הזוה"ק, כתב שמ"מ יש לאסור שיחת חולין או שיחה בטלה²² לפי שנאסרו אף מחוץ לביהכ"נ, "כדכתיב (דברים ו, ז) 'ודברת במ' - ולא בדברים בטלים, מכאן השח שיחת חולין או שיחה בטלה עובר בעשה".

ומקור הדברים במסכת יומא (יט, ב):

אמר רבא: השח שיחת חולין עובר בעשה, שנאמר: 'ודברת במ' - 'במ' ולא בדברים אחרים. רב אחא בר יעקב אמר: עובר בלאו שנאמר (קהלת א, ח): "כל הדברים יגיעים לא יוכל איש לדבר".

ובדברי רבותינו אנו מוצאים שרובם ככולם פירשו איסור זה בדברים בטלים.²³ זה יצא ראשונה, רש"י (שם): "ולא בדברים אחרים - שיחת הילדים וקלות ראש". ובמסכת סוכה (כה, א) פירש: "שיחת חולין - דברי הבאי ושחוק".

והמאירי (יומא שם) כתב: "לעולם יזהר אדם שלא להיות ביושבי קרנות ושלא לדבר בשיחה בטלה אלא כפי מה שיכריחנו הצורך",²⁴ דרך צחות אמרו: השח שיחת חולין עובר בעשה, שנאמר: 'ודברת במ' - ולא בדברים בטלים".

וכן הפס' שהביא רב אחא בר יעקב מתפרש (בפי' רש"י על הפס' ובמדרש רבה שם) בדברים בטלים. והרמ"א כתב בדרכי משה (י"ד רמ"ג, ט): "ובהג"מ²⁵ כתב בפ"ג מהל' דת"ת: אמרו רז"ל (יומא יט ע"ב): 'אסור לדבר דברים בטלים'. ומבואר שפירש ש"שיחת חולין" היינו דברים בטלים. (ומ"ש בהגהת השולחן שם (סע' כה): "ואסור לדבר בשיחת חולין", נלפק"ד שנקט לשון הגמרא, וכוונתו לדברים בטלים, כמ"ש בדרכי משה²⁶).

והמג"א (ס' קנו, סק"ב) פי' האיסור דווקא ב"דבר גנאי וקלות ראש". וכן מבואר מדברי הפמ"ג (קנא, א בא"א) שכתב: "כל השח שיחה בטלה עובר בעשה, מדרבנן עכ"פ". וכן נלפק"ד בס"ד שצ"ל מסברא, שא"א לפרש שהגמרא אוסרת לדבר בשיחת חולין, שא"כ לא שבקת חיי לכל בריה.²⁷

22. אם מחלק בין שתי השיחות (וכך פשט לשונו), ראה שבפתח דבריו, ב'כותרת', כתב רק שיחה בטלה, ואחר כך הוסיף שיחת חולין. ושמא לפי שהשיחה הבטלה נאסרה בדברי הטור, ואילו את שיחת החולין אסר למעשה, אך ללא מקור מפורט שלפניו (אם כי על סמך דברי הגמרא).

23. שמא הדמיון בין דברי התורה לדברים הבטלים (שבעקבותיו הועמדו זה כנגד זה בדרשה "במ' - ולא בדברים אחרים") הוא שבניגוד לשיחת החולין הנצרכת, שהדיבור בה נובע רק מהצורך שבה, ואפשר לסיימה כשהתמלא, הרי שבשניהם יש עונג בדיבור, וניתן להמשיך ולדבר במ' "בשבתך בביתך" וגו'.

24. לפי דרכנו למדנו שיש שהצורך מכריח גם לדברים אלו. ושמא במקרים שנצרכת, אינה שיחה בטלה.

25. מהד' קושטנטינא (מובאת בסוף הוצ' פרנקל) הל' יג, ומקורו מהסמ"ג לאיון יג, ובגירסה שלפנינו כתוב שם כלשון הגמרא: "ולא בדברים אחרים".

26. ראה גם שבהמשך ההגהה ציין הרמ"א לא"ח שז, טז (כצ"ל), שם אסר מרן לקרוא במליצות ומשלים של שיחת חולין משום מושב לצים, ומטים הדברים שהכוונה שם לדברים בטלים.

27. ור"ח שם פי' שהאיסור הוא לדבר בשיחת חולין בעת הלימוד, וה"ק: בעת הדיבור בד"ת - 'ודברת במ', ולא בדברים אחרים.

ואם האיסור לשוחח בכ"מ הינו אך בשיחה בטלה, א"כ רק אותה נוכל לאסור, ולא את שיחת החולין.

ומה שהזכיר את איסור החשבונות, לפי האמור לעיל אין בו בכדי לאסור את שיחת החולין הנצרכת, כיוון שדין החשבונות חמור מדין שיחת חולין, לפי שבחשבונות יש קלות ראש, ובשיחת חולין הנצרכת (חלק הדיבור השלישי) אין.²⁸

הפרי מגדים

כתב הפרי מגדים (קנא, א בא"א):

ויש לגעור במי שמשיח שיחת חולין בבית הכנסת, אע"ג שאין שיחה בטלה (דבלאו הכי אסור, כל השח שיחה בטלה עובר בעשה, מדרבנן עכ"פ), (אלא אפ"י שיחה) לצורך פרנסה, דבחוץ שרי - בבית הכנסת אסור. עיין בספר דעת חכמה בסולת בלולה סי' קנ"א אות ב' בשם הראשית חכמה כתב כן, יע"ש שמאריך מגודל האיסור.²⁹ ובשער שבת פרק חמישי בשם זוהר ויקהל [כתב]: בשבת אסור לדבר בבית הכנסת אפילו צרכי ציבור וחשבונות של מצוה שם דבחול שרי, יע"ש... ועיין מג"א סי' קנ"ו ורש"י יומא דף י"ט ע"ב: שיחת חולין - גנאי וקלות, ומ"מ לשון שו"ע (שאסר רק שיחה בטלה) לאו דווקא (ואף שיחת חולין אסורה).

והובאו דבריו במשנה ברורה (קנא, סק"ב), והזכירו גם הבן איש חי (שנה ראשונה ויקרא, ב).

והנה, הגאון פמ"ג נצרך לפרש "שיחה בטלה" כ"שיחת חולין", מכיוון ששיחה בטלה אסורה אפילו מחוץ לביהכ"נ, וא"כ תהיה כפילות לאסרה שוב לגבי ביהכ"נ. אולם כבואי העיר אומר שאין צריך לשנות את פשט משמעות דברי הרמב"ם ומרן ז"ל, כיוון שלשיטתם אין איסור בשיחה בטלה בכ"מ: הרמב"ם לא כתב לאסרה ביד חזקה, אלא כתבה כהנהגה טובה בהלכות דעות (ב, ד): "לעולם ירבה אדם בשתיקה, ולא ידבר אלא או בדבר חכמה או בדברים שצריך להם לחיי גופו", וגם מרן לא

28. הערת עורך (א.ר.): לענ"ד מפשט דברי הראשית חכמה עולה לאסור בכל שיחת חולין, שכך הוא כותב: "מכל מקום, כיון שבית הכנסת מקום קדוש הוא, מושב לשכינה שבכל עת, אסרו רבותינו ז"ל לחשוב בהם חשבונות אם לא יהיו חשבונות מצוה, בודאי שאין לשוח שיחת חולין או שיחה בטלה האסורה אפילו מחוץ לבית הכנסת". הוא אסר הן 'שיחת חולין' והן 'שיחה בטלה האסורה אפילו מחוץ לבית הכנסת'. הכותב האריך להוכיח שהשיחה הבטלה הנאסרה מחוץ לבית הכנסת היא רק שיחה בטלה, וודאי שכך הוא, אבל בבית כנסת נאסרה גם שיחת חולין רגילה ואיסורה נלמד מאיסור חשבונות. חילוקו של הכותב בין חשבונות לשיחת חולין בצרכיו לא נזכר בדברי הראשית חכמה, ואדרבה מפשט דבריו עולה שמאיסור חשבונות נלמד איסור בכל שיחת חולין.

29. הדע"ח הביא את דברי הרוקה, הזוה"ק, הראשית חכמה והגהות יש נוחלין, ויש לפרשם שעוסקים בדיבורים בעת התפילה דווקא, כך שאין מקור מוכרח לאסור דיבור שלא בעת התפילה.

העלה ע"ג שולחנו איסור זה, ורק הרמ"א פרשו במפת השולחן (יו"ד רמ"ו, כה), וא"כ גם לגבי הרמב"ם וגם לגבי מרן אפשר לומר שכל האיסור יהיה קיים רק בביהכ"נ.³⁰

ואף אם נתייחס למרן ולרמ"א כחד גברא (מה שיחזיר את קושיית הכפילות למקומה), נוכל לומר שדין הדיבור בביהכ"נ נכתב כדי להוסיף בחומרת האיסור. ושבתי וראיתי שכע"ז כתב השל"ה הקדוש (פר' ויצא דרך חיים תוכחת מוסר לט): "המספר שיחת חולין בבית הכנסת או בבית המדרש אף שלא בשעת לימוד ושלא בשעת תפלה, מסלק מורא שמים מעליו, והוא איסור מוסיף על איסור של שיחת חולין".^{31 32}

ובר מן דין, קשיא לי הדיוט: הרי הפמ"ג עצמו הביא את פל' רש"י והמג"א שהשיחה הבטלה האסורה בכ"מ הינה דווקא בדברי גנאי וקלות ראש,³³ וא"כ לפי זה, בביהכ"נ היה לו לתפוס את המועט ולאסור דרגה אחת בלבד יותר מכך, שיחה שאין בה צורך, ומנלן שאף שיחה שיש בה צורך כלשהו נאסרה?

מכל זה נלפק"ד שמרן לא בא לאסור אלא שיחה בטלה, ולא אסר שיחת חולין נצרכת. אם כן, אין חובה לדבר בביהכ"נ רק בדברי תורה ומצווה, אלא אף בענייני גופו וצרכיו יהיה מותר לדבר שם. ואף לאשכנזים היוצאים ביד רמ"א (שאסר שיחה בטלה בכ"מ) אין הכרח שאוסר בביהכ"נ שיחת חולין, שי"ל שיפרש מ"ש הגמרא שאין נוהגים בביהכ"נ קלות ראש כפי' רש"י המובא לעיל (שהאיסור כולל אכילה, שתיה וכו'), ולא כפי' הרמב"ם.³⁴ אי נמי, יש לומר לדעתו שבכל מקום אסור לשוח שיחה בטלה, ובביהכ"נ האיסור חמור יותר, כדברי השל"ה הנ"ל.

הזוהר הקדוש

אמנם יש מקורות בזה"ק שלכאורה יש להוכיח מהם³⁵ לאסור כל דיבור חול בבית הכנסת. בפרשת תרומה (קלא ע"ב):

ומאן דמשתעי בבי כנישתא במלין דחול, ווי ליה, דאחזי פרודא, ווי ליה דגרע מהימנותא, ווי ליה דלית ליה חולקא באלהא דישראל, דאחזי דהא לית אלהא, ולא אשתכח תמן, (ולית ליה חולקיה ביה), ולא דחיל מניה, ואנהיג קלנא בתקונא עלאה דלעילא.

30. ול"ק מדוע הרמ"א לא העיר בזה על דברי מרן וכתב שדיבור זה אסור בכ"מ, כיוון שבהל' ביהכ"נ עסקינן, ולא בהל' ת"ת.
31. וכך יש לומר גם לגבי דברי הרא"ש, אשר כתב בספרו אורחות חיים (יום א', יח): "שלא ישיח שיחה בטלה", ובמקום אחר (יום ג', מב) כתב: "אל תדבר שיחה בטלה בביהכ"נ".
32. ראה שאיסור שיחת חולין הקיים בכ"מ, הינו אך בשיחה בטלה, ואולי גם באיסור הדיבור ב"שיחת חולין" בביהכ"נ, כוונת השל"ה לאסור רק שיחה בטלה.
33. ודלא כפירוש הרמב"ם לשיחה הבטלה, הכולל בה כל שיחה שאינה נצרכת.
34. הערת הרב יעקב סבתו שליט"א.
35. וכמ"ש הראשית חכמה והפמ"ג הנ"ל.

וכן בפרשת ויקהל (רה ע"ב):

כיון דעאלו עמא קדישא לבי כנישתא, אסיר לאשתדלא אפילו בצורך בי כנישתא, אלא במלי תושבחן וצלוחא ואורייתא וכדקא חזי לון.

אולם המעיין במקורם של דברים יראה שמדובר שם על שעת התפילה.³⁶ בפרשת תרומה עסק הזוה"ק בענייני תיקון התפילה, ולעיל מיניה (ע"א) כתב:

כדין עמא קדישא בעאן לאתחברא ולאעלא בבי כנישתא... כד אתי צפרא וצבורא אשתכחו בבי כנישתא, בעו לאשתכחא בשירין ותושבחן דדוד. והא אוקימנא, דסדורא איהו לאתערא רחילו לעילא ותתא, לאתקנא תקונין ולאתערא חדוה, דהא בגין דא ליואי מתערי לאתערא רחילו וחדוה לעילא באינון שירין ותושבחן.

אחר הדברים האלה כתב הזוה"ק את איסור הדיבור הנ"ל, ונימק זאת בכך:

דהא בשעתא דישראל מסדרי בבי כנישתא סדורא דשירין ותושבחן וסדורא דצלוחא, כדין מתכנשי תלת משריין דמלאכי עלאי.³⁷

וכן יש להוכיח שהאיסור הינו אך בשעת התפילה ממ"ש הזוה"ק על "מאן דמשתעי" שהוא "אנהיג קלנא בתקונא עלאה דלעילא", שהרי התיקון נעשה בתפילה, כמבואר בהמשך דברי הזוה"ק ע"ש. וכן כתב בספר ראשית חכמה (שער הקדושה פ"ד) על דברי הזוה"ק: "מתוך הלשון נראה שאין כל חומרות אלו אמורים אלא בשעת תפלה".

בפרשת ויקהל עסק הזוה"ק בתפילת שבת וכתב:

צלוחא דשבתא דעמא קדישא: תלת צלותין אשתכחו בהאי יומא, לקבל תלת שבתין, ואוקמוה, וכולוהו חד. כיון דעאלו עמא קדישא לבי כנישתא, אסיר לאשתדלא אפילו בצורך בי כנישתא, אלא במלי תושבחן וצלוחא ואורייתא וכדקא חזי לון. ומאן דאשתדל במלין אחרנין ובמלין דעלמא, דא איהו בר נש דקא מחלל שבתא, לית ליה חולקא בעמא דישראל. תרין מלאכין ממנן על דא ביומא דשבתא, ואינון שוו זדיהון על רישיה ואמרי: ווי לפלניא, דלית ליה חולקא בקודשא בריך הוא. ועל דא, בעי לאשתדלא בצלוחא ובשירין ובתושבחן דמאריהון, ולאשתדלא באורייתא.

ממ"ש שאיסור הדיבור הינו רק "כיון דעאלו עמא קדישא לבי כנישתא", מוכח שאין האיסור מצד קדושת ביהכ"נ (שקביעא וקיימא אף לפני"ז).³⁸ והאיסור ניתן להתפרש בשני אופנים לכל הפחות:

36. אמנם כדי לדון בדברי הקבלה צריך להיות בקי בהם כדי להבין את אמיתת עניינם ואת משמעות המונחים המצויים בהם, אולם אעפ"כ דנתי בהם ע"פ הישג ידי, ואם ע"פ חכמת האמת מתברר שטעיתי, חוזרני בי.

37. וכך י"ל גם לגבי הזוה"ק בפר' ואתחנן (רסו, ב, הובא בהוצ' מוסד הרב קוק בסוף ח"א בהשמטות סי' כב), שכתב שם כעין האמור בזוה"ק בפר' תרומה, אך לא הזכיר עניין התפילה, אלא רק איסור הדיבור.

האופן הראשון: האיסור הינו מצד קדושת תפילת השבת אותה מתאר הזוה"ק שם (ולפ"ז מסתבר שהאיסור יחול רק בתחילת התפילה).³⁹ יש לסייע לפי זה ממ"ש "דא איהו בר נש דקא מחלל שבתא", שמבואר שהאיסור נוגע לשבת. וכן הראשית חכמה (שם) הב"ד הזוה"ק הללו בדברו על איסור שיחת חולין בשבת. וכ"כ באור החמה⁴⁰ בשם מהרח"ו, שמדברי הזוה"ק משמע שבחול מותר להשתדל בצורך הקהל בביהכ"נ אפי' בעת התפילה, הרי שגם מדבריו מבואר שדברי הזוה"ק נסובו רק על זמן תפילת השבת.⁴¹

אופן שני לפרש הינו ע"פ האמור בזוה"ק פרשת נשא (קנו ע"א):

ותא חזי: בשעתא דגופא אשתלים לתתא [כלומר: כאשר התאספו עשרה בבית הכנסת], קדושה עלאה אתיא ועאל בהאי גופא, ואתעביד תתאה כגוונא דלעילא ממש. וכדין, כלא בעיין דלא יפתחון פומא במילי דעלמא, בגין דהא קיימי ישראל בשלימו עלאה, ומתקדשי בקדושה עלאה, זכאה חולקיהון.

מדברי הזוה"ק שם משמע שיש איסור לדבר בדברי חול מעת התאסף עשרה יהודים,⁴² ועפ"ז ניתן לפרש שגם כוונת הזוה"ק בפר' ויקהל היא לאסור את הדיבור מעת כניסת העשרה לבית הכנסת, וכדקדוק לשונו.⁴³ אמנם יש לציין שהזוה"ק בפר' ויקהל אסר גם עיסוק בצורך ביהכ"נ, והזוה"ק בפר' נשא אסר רק דיבור במילי דעלמא, וא"כ נראה יותר כאופן הפי' הראשון (מלבד הראיות לעיל).

בנוסף להקשר דברי הזוה"ק, נציין גם את מה שכתבה הגמרא בכתובות (ה, א):

ואמר ר' יעקב אמר ר' יוחנן: הולכין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות לפקח על עסקי רבים בשבת.

ופסק זאת השו"ע (או"ח ש"ו, ו):

38. ושמה יש להוכיח גם ממה שאסר אף את הדיבור בצורך ביהכ"נ (שאולי ע"כ לא מדובר על איסור החל בכל זמן, שהרי דברים אלו בכלל צרכי מצווה הם, וכיצד ייאסר הדיבור בהם בכל זמן? אלא ע"כ האיסור הינו רק בזמן מסוים).

39. ומ"ש הזוה"ק "כיון דעאלו", לאו דווקא הוא, וכוונתו לכשיתפללו.

40. על הזוה"ק שם, הוב"ד בהע' הרב מרגליות לזוה"ק על המקום.

41. וכיו"ב כתב הכה"ח סופר (סי' קלג, ס"ק יא) בנוגע לאמירת "ברין שמייה" (המוזכר בהמשך הזוה"ק פר' ויקהל הנ"ל), שמההקשר משמע שאומרים אותו רק בשבתות.

42. אולי זהו דווקא בהתאספם לשם התפילה. עיין ברכות (ו, א): "עשרה - קדמה שכינה ואתיא, תלתא - עד דיתבי". אפשר לפרש שבשלושה באה רק כשיושבים בפועל לדון, ובעשרה מקדימה ובאה לפני שמתחילים להתפלל, כבר מעת שהתאספו. אמנם רש"י שם פי' את ההקדמה בעשרה באופן אחר: "קדמה שכינה ואתיא - קודם שיהיו כל העשרה".

43. לפי זה יהיה מותר ליחיד (ואולי אף לעשרה, כשלא התאספו לשם תפילה) לדבר בביהכ"נ.

חפצי שמים מותר לדבר בהם, כגון: חשבונות של מצוה ולפסוק צדקה ולפקח על עסקי רבים.

הרי שהגמרא, ובעקבותיה מרן, התירו לדבר בצרכי הרבים בביהכ"נ בשבת.

וכן נציין את מה שכתבה הגמרא שם (סג, ב) לגבי ההכרזה על המורדת:

רבותינו חזרו ונמנו שיהו מכריזין עליה ארבע שבתות זו אחר זו... אמר רמי בר חמא: אין מכריזין עליה אלא בבתי כנסיות ובבתי מדרשות.

ופסק זאת השו"ע (אבה"ע עז, ב).

כדי שלא לעשות מחלוקת בין פסקים אלו לבין דברי הזוה"ק האוסר לדבר בביהכ"נ אפילו בצרכי ביהכ"נ, נלפק"ד שעדיף לומר שהזוה"ק דיבר בשעת התפילה, והגמרא ומרן - שלא בשעת התפילה.

ושוב ראיתי בקונטרס היחיילי (ה"א דף ז), שבבארו את חומר איסור השיחה בביהכ"נ, כתב:

ופן יעלה בדעתך ידידי לומר ולחלק שזהו דוקא בשעת התפילה, אבל שלא בשעת התפילה מותר. הרי מבואר בהדיא בספר הזה"ק בכמה מקומות העונש החמור למדבר בביהכ"נ באיזה זמן שיהיה, וכ"ש בזמן התפילה או קריאת ס"ת ולפוסק בתפילה, וממה שאמרו פה ובכל הלשונות שהבאנו 'בבי כנישתא' או 'בביהכ"נ' לבד, ולא אמר 'בשעת התפילה', משמע בין בשעת התפילה בין שלא בשעת התפילה, לבד משאר המקומות המבוארים בהדיא, עיין שמות קל"א ע"ב, ובדף ר"ה: "כיון דעלו עמא קדישא לבי כנישתא, אסור לאשתדלא אפילו בצורך בי כנישתא אלא במלי תושבחן וצלותא ואוריתא וכדקא חזי לון".

והנה מ"ש שמבואר בהדיא בזוה"ק בכמה מקומות העונש החמור למדבר בביהכ"נ באיזה זמן שיהיה, הנה אין אני העני בקי בחדרי הזוה"ק, אולם חיפשתי (באמצעות תוכנת פרויקט השו"ת) את המילים "בי כנישתא" ו"בי כנישתא" בזוה"ק, ונפק, דק ולא אשכח דברים הנוגעים לנד"ד יתר על מ"ש בס"ד לעיל.

ואף אם יגעתי ולא מצאתי - אל תאמין" (משום ד"לא ראינו אינה ראייה", ובפרט בתוכנת מחשב), ואכן הזוה"ק אסר הדיבור בביהכ"נ אף שלא בשעת התפילה, נוכל לומר שדברי הזוה"ק, משנת חסידים הם, ואף אם ממידת חסידות ראוי שלא לדבר בביהכ"נ בכל זמן, מ"מ העיקר להל' כדברי מרן ז"ל.

ומ"ש הקונטרס הנ"ל שמשמעות הלשון מורה שהאיסור הינו אף שלא בשעת התפילה, הנה אמת נכון הדבר, וכך אכן פירש גם בספר חרדים (א, יח) את הזוה"ק בפר' תרומה,⁴⁴ אולם כתב הראשית חכמה (שער הקדושה פי"ד) על דברי הזוה"ק הללו, שלכאורה "מתוך הלשון נראה שאין כל חומרות

44. כ"כ הרב חיד"א ז"ל בספר עבודת הקודש (מורה באצבע סי' ג אות עה): "ונכון ליהרר שלא לדבר בביהכ"נ כלל, אף שלא בשעת תפילה, כפשט לשון זוה"ק". וכ"כ החסד לאלפים (סי' קנא).

אלו אמורים אלא בשעת תפלה, כמו שאמר בסמוך: 'זהא בשעתא דישראל מסדרי בבי כנישתא סדורא דשירין ותושבחן וסדורא דצלותא, כדין מתכנשי תלת משריין דמלאכי עילאיי', והקשר הדברים מסייע לפק"ד לדעת הראשית חכמה.⁴⁵

ומ"ש עוד "לבד משאר המקומות המבוארים בהדיא, עיין שמות קל"א ע"ב, ובדף ר"ה: 'כיון דעלו עמא קדישא לבי כנישתא, אסור לאשתדלא אפילו בצורך בי כנישתא אלא במלי תושבחן וצלותא ואורייתא וכדקא חזי לון". הנה מקום איתי לפרש דבריו בשני אופנים: אם הביאור להדיא הוא ממה שסתם הזוה"ק ולא פ' שהאיסור רק בשעת התפילה,⁴⁶ הרי שיש לענות כמ"ש בס"ד לעיל, שכח ההקשר גובר על כח הסתימה, ואם כוונתו שממ"ש הזוה"ק: "כיון דעלו עמא קדישא לבי כנישתא" משמע שהאיסור חל עוד לפני זמן התפילה (שהרי ברגע כניסתם לביהכ"נ עוד לא התחילו בתפילתם), הרי שיש מקום לבעל דין לומר שאדרבה, ממה שתלה האיסור בתנאי מסוים, הרי שאין האיסור מצד קדושת ביהכ"נ הקיימת גם בלעדיו.⁴⁷

והנה אף בלא זה היה ניתן לומר שדברי הזוה"ק, משנת חסידים הם, והעיקר להל' כדברי מרן ז"ל, כמ"ש בס"ד. אולם לפק"ד, ניתן לומר בס"ד שאף הזוה"ק לא אסר כלל דיבור חול (נצרך) שלא בשעת התפילה.

מידת חסידות

ואע"פ שמעיקר הדין מותר לדבר בביהכ"נ דיבורי חול נצרכים כנ"ל, מכל מקום מצד כבוד המקום ראוי ממידת חסידות שלא לדבר בו בהם, וכמ"ש התנא רבי אליעזר הגדול בצואתו (אות י):

בני, אל תשוש שום שיחה בבית המדרש.

וכן כתב הראשית חכמה בתוצאות חיים:

וברעיא מהימנא פרשת בשלח דף ס' אמר דהא בי כנישתא דלתתא קיימא לקבל בי כנישתא דלעילא ואומר מורנו [הרמ"ק] שכמו שבית הכנסת דלעילא - שכינה, ואינה מקבלה⁴⁸ אלא הבלי תורה ותפלה, גם כן ב"ה התחתון - דוגמא זו צריך לנהוג בו, וצריך להרחיק בו כל שיחת חולין אלא אם יהיה דבר מצוה, כדברים הנאמרים בגמרא שהביא רבינו יעקב. ואם ידברו אחרים עמו ישיב להם בקוצר, אם יהיה הכרחי, אבל הוא אל יתחיל לדבר עם שום אדם בבית הכנסת, אפילו לצרכו.

ובשער הכוונות (ד, א) כתב:

45. ועיין מ"ש בס"ד בהערה 34.

46. ול"ד למ"ש לפני"ז שממשמעות נקיסת הלשון "בית הכנסת" משמע שהאיסור אף שלא בשעת התפילה, ששם הראיה היא מתיאור האיסור ע"י הזכרת שם בית הכנסת, ללא אזכור התפילה, ולא מעצם הסתימה.

47. ועיין לעיל בשני אופני הפ' לאיסור הזוה"ק.

48. אולי צ"ל "מקבלה".

ראיתי למורי ז"ל שנוהר בתכלית הזהירות שלא לדבר כלל בביהכ"נ, אפילו שלא בשעת התפילה, וכמעט שאפילו בדברי מוסר ותוכחות ותשובה לא היה רוצה לדבר, כדי שלא ימשך מזה איזה דיבור של חול.

והב"ד המג"א (סי' קנא, סק"ג). וכן בספר חרדים (א, יח) כתב שהרמ"ק זצ"ל והאר"י הקדוש הפסיקו הדיבור בביהכ"נ.⁴⁹

וכ"ש שיש מידת חסידות לנהוג בכך, שכן דעת המנהיג ורבונו יונה הנ"ל לאסור לדבר דברי חולין אף שלא בשעת התפילה, וכן לפי שכמה וכמה מרבתינו האחרונים כך פי' את דברי הזהו"ק. וכמו כל דבר ממידת חסידות, גם כאן יש לשקול כל מקרה במשקל החסידות, שלא יצא חומר קולו,⁵⁰ ומאידך – היכן שלא תצא רעה מחוסר דיבורו, הרוצה לאחוז במידת חסידות זו, שלא ירפה ידו מכך, ואשריו.

נביא גם מ"ש הגאון בעל חפץ חיים זצ"ל בספרו שמירת הלשון (ח"א חתימת הספר, פ"ב):

ובאמת היה נראה לי בתורת עצה למי שרוצה לשמר פיו ולשונו מדבורים אסורים, שירגיל את עצמו שלא לשוח כלל בבית המדרש ובבית הכנסת, כי מלבד שהוא מצוה רבה בלאו הכי משום קדושת המקום כמו שכתבו הספרים הקדושים, עוד הוא תועלת גדול לעניין כמה דברים:

א. שתישאר לו תורתו שלומד בבית המדרש ותפילותיו בשלמות, שלא יחסר לו שום ענין אמן ואמן יהא שמה רבא וקדושה וברכו.

ב. שעל ידי זה יהיה לו בחשבון ימי חייו, בערך עשר שנים, שלא היה בהם שום דיבור איסור. כי איש הישראלי מצוי בכל יום בבית המדרש בכל תפילותיו וזמן מה אחר תפלה, לפחות בערך ארבע שעות ביום. ובפרט אם יש לו גם כן עת קבוע לתורה בכל יום בבית המדרש בערך שתי שעות, לפי זה בערך חלק רביעי מכל המעט-לעת מיוחד אצלו לתורה ולעבודה. הנה אם כן מה טוב יהיה לו לעתיד, כשיצטרף חלק רביעי מימי חייו, שלא היה בהם שום דבור אסור, רק תורה ועבודה.

ג. שעל ידי זה יהיה נקל לו ממילא בכל היום גם כן לשמר את כח הדבור שלו, אחרי שהרגיל את נפשו בכל יום לכבש את כח הדיבור שלו חמש או שש שעות כל עת שבתו בבית המדרש.

49. נלפק"ד שכוונתו שהם עצמם לא דברו, ולא שאסרו על כולם לדבר.

50. כלל נקוט בדינו, שאין נוהגים במידת חסידות על חשבון אחרים, וצריך לעיין במקרה שבו חברו רוצה לדבר איתו והוא מעוניין שלא לדבר בדברי חול בבית הכנסת, אם ההימנעות מדיבור נחשבת החמרה על חשבון חברו (שאולי יצטרך לצאת עמו החוצה כדי לדבר, או שיצטרך לכתוב לו במקום לדבר (אם בכתובה אין מידת חסידות, איני יודע), וקצת טירחה יש בדבר) או שלא.

ולסיום: אף שניתן להתפלל בכל מקום, יש מקום שבו שורה השכינה, יש מקדש מעט. מעט אמנם, אך מקדש. כבר מילדות אנו מכירים אותו – היינו מגיעים אליו מספר פעמים בשבוע, אבל הוא לא בנין כמו כל הבניינים כפי שהוא נראה.

בית הכנסת הוא מקום עם קדושה, מקום פיזי עם מימד רוחני שנמצא בו, ובדרגות רוחניות גבוהות גם מתגלה ללב האדם. וגם במדרגות מצויות – ככל שמורא המקדש של האדם מתפתח, יכול הוא לחוש מעט יותר את השגב שבבית זה.

לקדושה יש אצילות ועדינות, ולכן יש רגישות ומשמעות מיוחדת למה שקורה בבית ה'. בו כל דיבור של טוב, של תורה ותפילה מועצם לחיוב ומשפיע יותר,⁵¹ ולהיפך – כל דיבור שלא שייך בולט שם במיוחד, ופוגע יותר. לא כל מילה משמעותית כמו מילה שאומר אדם קרוב, לא כל מילה חודרת ונוגעת עמוק כמו מילה שנאמרת בשיחה גלויה ועמוקה ולא כל דיבור בעל משמעות כמו דיבור שנאמר במקום בו שורה קדושה. בידינו לבחור אילו מילים יופיעו לחלל העולם בהיכל בית הכנסת.⁵²

עת לחשות ועת להתפלל

לסיום, אמרתי בס"ד להוסיף מעט בנושא שכן לשאלתנו – הדיבור בשעת התפילה.

במודע, בתת-מודע או בעל – כל אדם משתוקק בפנים לקשר עמוק עם בוראו. נשמתו נכספת לך, ולפעמים היא גם מספרת לו, בלי מילים. "צמאה לך נפשי, כמה לך בשרי" (תהלים סג, ב) אינו משפט ששייך רק לדוד המלך, ו"מה תגידו לו, שחולת אהבה אני" (שה"ש ה, ה) מתקיים בזעיר אנפין בכל אחד מבניה של הרעיה הזו, והוא יכול לחוש את האהבה העצומה הזו ברגעי הכיסופים הקדושים שהוא חווה מפעם לפעם. לא בכל רגע. לפעמים.

ויש זמנים שמייוחדים להבעת הכיסופים האלה, יש זמנים שמוקדשים להבעת הרצון, לדיבור עם ה', לחיזוק הקשר שלנו עם אבינו בוראנו. שלושה חלוני הזדמנויות בכל יום ויום, לא כולל שבתות וחגים – שם הקשר יכול לקבל זינוק גדול יותר, ונוספת אז תפילה.

נכון, לא רק קשר ישיר עם הבורא יש לנו. גם קשרים עם הסובבים ועם הסביבה – הרחוקה, וזו שקרובה הימנה. אנו מדברים במהלך היום עם שכנינו ומכרינו, משוחחים על דברים שקורים בשכונה, בפוליטיקה ובעולם כולו. אבל כל דיבור שכזה, מפנה אותנו החוצה מהמימד הפנימי אליו אנו פונים בעת התפילה – ההתכוונות פנימה, אל מקור נשמתנו, אל אבא אוהב שכל כך רוצה שנפנה אליו, ושגם אנו כל כך רוצים לפנות, אלא חוסר הסבלנות גורם...

51. עיין מגילה כט, א וברכות ו, א.

52. תודה לרב יצחק סבתו שליט"א שעזר לי בפיסקה זו ובזו שאחריה.

ואפשר לקבל לעצמנו את מתנת הגבורה על ידי הגבלת המסכים מלהסתיר לנו את מה שבאמת קורה פה, ובעת התפילה לנסות להתרכז במילים שאנו מוציאים מהפה, בשמיעת מילות התורה הנאמרות מתוך הספר הקדוש, או בהתכוונות לבקשות ששליחנו אומר לפני רבון עולם בשביל כולנו, כציבור.

ישנם רגעים וישנם רגעים. ישנן שעות ארוכות ששזורות בחיי שיגרה מתמשכים, ויש שניות, דקות ורגעים שמעבר לרגיל. ארבע השעות השמחות באולם האירועים, הרגעים הראשונים של הילד באוויר העולם, שיחת נפש עמוקה שאורכת שעתיים ושווה שעות...

בזמן של התפילה יש לנו אפשרות לזכות לכמה רגעי קסם של קשר עם האב, הריבון, האלוקים. לא תמיד אנו מצליחים לכוון את עצמנו פנימה, אל תוך עולם המילים והרצונות, ונתפלל שנזכה להיכנס פנימה לתוכם ולהפיק מהם את מה שהם יכולים לתת. אך לא נותר במודע על הזמן הזה עם אבא כדי לשוחח עם חברים, להכניס את החברים פנימה ולצאת מהתפילה החוצה.

לחברים נוכל לפנות אחר כך, ואז – נהיה כל כולנו איתם. כעת – זה הזמן של הדיבור עם ה'. נשתדל להיות רק איתנו. הוא רק איתנו.